

Урсова З. П.,
к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Запорізький національний університет

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ І КОНТРОЛЬ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В сучасних умовах обсяги недоліків порушень та зловживань у банківській сфері є сьогодні суттєвими та зумовили збиткову діяльність багатьох банківських установ, а окремих – банкрутство. За цих умов більшість науковців та практиків переконані, що система внутрішнього контролю та аудиту потребує в деяких напрямках посилення ролі, а в інших – кардинальних змін. З кожним роком збільшується обсяг кредитних операцій, підвищуються ризики, що пов'язані з неповерненням наданих кредитів, тому необхідним є посилення ролі внутрішнього контролю банку, прогресивною формою якого є аудит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми внутрішнього аудиту в банках і, зокрема, аудиту кредитних операцій розглядають у своїх наукових працях і публікаціях багато вітчизняних вчених, а саме: А. М. Герасимович, Л. М. Кіндрацька [7], О. І. Кіреєв, О. М. Сарахман, О. І. Скаско, Т. С. Смовженко, Г. І. Спьяк, Т. І. Фаріон та ін.

Згадані науковці у своїх працях детально розглядають загальнотеоретичні основи застосування внутрішнього аудиту в банках, методикку й організацію його проведення, використання стандартів внутрішнього аудиту. Але, сьогодні в Україні існують певні невідповідності в законодавчому регулюванні діяльності внутрішнього аудиту. Крім того, питання функціонування внутрішнього аудиту, як виду контролю за діяльністю банківських установ ще не повністю вирішене, а тому є актуальним і потребує глибшого дослідження.

Постановка проблеми. Метою статті є визначення особливостей основних завдань та функцій проведення аудиту в комерційних банках, а також напрямів подальшого розвитку системи внутрішнього аудиту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система країни є своєрідним індикатором розвитку економічних процесів і потребує високого рівня захисту від різних ризиків. Ефективне управління ризиками в банку забезпечується функціонуванням системи внутрішнього контролю, найважливішим елементом якого є внутрішній аудит.

Важливими причинами недоліків у функціонуванні банківського сектора є відсутність ефективної системи корпоративного управління в комерційних банках України, незрілість відносин у питаннях взаємодії власників і менеджменту при веденні банківського бізнесу, неувага власників до ведення активних операцій у комерційних банках або використання їх лише як інструменту отримання вигоди. Внаслідок цього в комерційних банках і по теперішній час високого ризику зазнають кошти не тільки клієнтів, кредиторів, вкладників, а й держави.

Основу фінансового ринку сучасної економіки становить банківська система, яка побудована на інформаційно-інтелектуальних технологіях, розрахованих на можливості творчого мислення менеджерів господарюючих суб'єктів.

Все це змушує переосмислити багато теоретичних положень внутрішньобанківської діяльності. У процесі забезпечення підприємств фінансовими ресурсами для виробництва товарів і послуг доводиться мати справу з безліччю нетрадиційних зв'язків та відносин, які зумовлюють нові підходи в системі внутрішнього контролю комерційних банків.

У зв'язку із цим однією з актуальних проблем внутрішньобанківської діяльності є дослідження системи внутрішнього контролю комерційного банку та ролі внутрішнього аудиту в її функціонуванні.

Внутрішній аудит банківської діяльності в системі фінансового контролю, що представляє собою незалежну перевірку й експертну оцінку стану банку, які здійснюються спеціальним підрозділом служби аудиту, спрямований на організацію ефективного моніторингу системи внутрішнього контролю банку.

У більшості українських банків, де створений відділ внутрішнього аудиту, його функції на сучасному етапі обмежуються контролем за правильністю ведення бухгалтерського обліку й відповідністю вимогам зовнішніх і внутрішніх нормативних документів, а також здійсненням комплексних перевірок філіалів. Разом з тим, у сучасній світовій банківській практиці склалося значно ширше розуміння цілей внутрішнього аудиту. Його головна місія нині визначається як сприяння банку в досягненні поставлених цілей шляхом всебічної оцінки внутрішніх систем управління, ризик-менеджменту й контролю; надання рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Дослідження стану внутрішнього аудиту в комерційних банках України показали, що в більшості з них внутрішній аудит зводиться до ревізії банківських операцій, що значно знижує ефективність внутрішнього контролю та практичну цінність результатів.

Поняття «аудит» передусім асоціюється з інспектором, який шукає помилки, але для власників аудит є основною інституцією, яка здійснює комплексний контроль за діяльністю банку і, перш за все, за кредитними ризиками.

В економічній літературі трапляються різні підходи до визначення сутності внутрішнього аудиту і контролю кредитних операцій. Міжнародний стандарт аудиту 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» розглядає термін «внутрішній аудит» як оцінювальну діяльність служби, створеної суб'єктам господарювання [1]. Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ, які затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.09.2005 р. № 4660, зазначають, що внутрішній аудит – незалежна експертна діяльність служби внутрішнього аудиту фінансової установи, яка полягає у проведенні перевірок та здійсненні оцінки, як правило, таких елементів:

- системи внутрішнього контролю фінансової установи;
- фінансової та господарської інформації;
- економічності та продуктивності фінансової установи;
- дотримання банківськими установами законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог [2].

Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566, виділяє внутрішній аудит як незалежний підрозділ, який не бере участі у виконанні операцій, а періодично здійснює перевірки та оцінює:

- адекватність і ефективність заходів та системи внутрішнього контролю;
- управління ризиками і кредитним та інвестиційним портфелем;
- повноту, своєчасність і достовірність фінансової та іншої звітності;
- дотримання принципів і внутрішніх процедур обліку;
- відповідність регулятивним вимогам [3].

Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.98 р. № 114, визначає внутрішній аудит банку як незалежну оцінку системи внутрішнього контролю, який встановлено в комерційному банку [4].

На сучасному етапі розвитку банківської системи роль внутрішніх аудиторів полягає у тому, що при перевірці процедур та процесів внутрішнього контролю вони можуть не стільки ідентифікувати випадки їх недотримання, скільки:

- систематично та об'єктивно оцінювати ступінь впливу таких випадків на ефективність діяльності банку;
- рекомендувати менеджменту банку заходи щодо усунення знайдених проблем і підвищення ефективності керівництва ризиками.

Кредитні операції є найприбутковішими в банківському бізнесі. Це підтверджують і статистичні дані, що розміщені на веб-сайті НБУ, згідно з якими станом на 01.04.2011 р. саме процентні доходи продовжують займати лівову частку в загальній структурі доходів банків України і складають 81,9 % [5]. Однак поряд із цим, таким операціям притаманні ризики, що пов'язані з неможливістю повернення наданих кредитів. Кредитні операції комерційних банків є важливим формоутворюючим елементом структури доходів та видатків балансу і становлять близько 60% всіх операцій банку. Виходячи з цього, кредитні операції як об'єкт аудиту потребують значної уваги з боку аудиторських служб. Адже чітке розмежування аудитором характеру кредитних операцій, які здійснюються комерційним банком є чи не вирішальним фактором у процесі формування думки аудитора про фінансово-кредитну діяльність комерційного банку в цілому.

Банківським законодавством України кредитні операції визначаються як вид активних операцій, що пов'язані із наданням клієнтам коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування за певних умов, а також надання гарантій, поручництв, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо, будь-яке продовження терміну погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання по сплаті процентів та інших зборів з такої суми (відстрочення платежу).

Під аудитом кредитних операцій банку потрібно розуміти перевірку даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності стосовно активних банківських операцій, що пов'язані із наданням кредиту або наданням зобов'язань (гарантії, поручництва, авалу), з метою зниження кредитних ризиків банківської установи та висловлення незалежної думки аудитора про достовірність показників фінансової звітності, обліку банку, а також про відповідність здійснених активних операцій діючому банківському законодавству та внутрішнім Положенням банку.

Робоча програма аудиту кредитних операцій включає початкові аудиторські процедури, перевірки кредитних справ позичальників і процедури надання кредитів, правильності нарахування та обліку процентних і комісійних доходів за кредитними операціями, своєчасності і правильності обліку погашення кредитів, формування резервів під кредитні ризики та перевірка специфічних кредитних операцій.

Загальну схему аудиту кредитних операцій наведено на рис. 1.

Рис. 1. Загальна схема аудиту кредитних операцій

Внутрішній банківський контроль кредитних операцій повинен забезпечувати:

- контроль за обґрунтованістю надання нових позик та їх умов (виду кредиту, його сумою, строком, ставкою відсотка, забезпеченням, порядком надання та погашення);
- контроль за процесом моніторингу:
 - за зміною фінансового стану позичальника;
 - за цільовим використанням кредиту,
 - за погашенням кредитної заборгованості,
 - за станом забезпечення;
- контроль за формуванням спеціальних резервів;
- контроль за роботою з проблемними кредитами;
- контроль обліку (у тому числі позабалансового, обліку за сумнівними, безнадійними кредитами);
- контроль індивідуального та портфельного кредитного ризику, його концентрації, дотримання встановлених лімітів кредитних операцій [6, с. 161-162].

На підставі вище сказаного можна зробити висновок, що внутрішній контроль банку – це сукупність процедур, які забезпечують достовірність і повноту інформації, яка передається керівництву банку, дотримання внутрішніх та зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку, збереження активів банку і його клієнтів, оптимальне використання ресурсів банку, управління ризиками, забезпечення чіткого виконання розпоряджень органів управління банку в досягненні мети, яка поставлена в стратегічних та інших планах банку.

Як бачимо, чіткого розмежування функцій внутрішнього контролю й внутрішнього аудиту в законодавчій базі України не проведено. У цьому контексті актуальним є положення, задеклароване документом Базельського комітету з банківського нагляду «Внутрішній аудит у банках і відносини наглядових органів та аудиторів», згідно з яким служба внутрішнього аудиту повинна бути незалежною від щоденної процедури внутрішнього контролю. Тобто треба чітко усвідомлювати, що внутрішній аудит не повинен бути рутинним процесом контролю за повсякденними операціями банку, він має працювати, перш за все, над оцінюванням систем, процесів і процедур.

Внутрішній аудит банку повинен бути безперервною функцією. Вище керівництво банку повинно забезпечувати дію постійного підрозділу внутрішнього аудиту, який відповідає розмірам банку та профілю його операцій.

Внутрішній аудит повинен бути незалежним від підрозділів банку, які він зобов'язаний перевіряти і мати відповідний статус всередині банку. У сучасних українських умовах внутрішній аудит, як правило, підпорядкований виконавчому керівництву банку, що значно обмежує ефективність його роботи. У західних банках начальник служби внутрішнього аудиту, за звичаєм, входить до складу Ради директорів банку. За внутрішній аудит, як правило, відповідає безпосередньо Голова Ради директорів. Таке місце в організаційній структурі забезпечує незалежність внутрішнього аудиту від будь-якого члена виконавчого керівництва. Начальник служби внутрішнього аудиту може бути також присутнім на окремих засіданнях Правління банку, але з правом лише дорадчого голосу. Водночас поширена практика, коли Голова служби внутрішнього аудиту є повноправним членом комітету з управління активами й пасивами банку.

Система внутрішнього аудиту буде корисною і стійкою при функціонуванні, якщо при її проектуванні враховано чотири основні вимоги, які пов'язані з управлінням ризиками.

По-перше, система повинна відображати ставлення головних менеджерів до ризику. З'ясовано, що головний менеджер визнає систему внутрішнього аудиту корисною, якщо вона буде доступною і зрозумілою для нього, а основним продуктом такої системи є рекомендації щодо управління ризиками, доповнені аналітичною поточною інформацією, аналітичною прогноною інформацією, аналізом і прогнозом діяльності конкурентів.

По-друге, відсутність у ній перешкод у формі фантомних ризиків. Саме така система забезпечує необхідну й достатню інформацію для аналізу та профілактики реальних ризиків ринкової економіки.

По-третє, повинен бути забезпечений динамізм системи внутрішнього аудиту, який передбачає її внутрішній саморозвиток. Сектор банківських послуг змінюється разом зі змінами в ринковій економіці, інформаційних технологіях і законодавстві. Ці зміни забезпечують інтенсивний і екстенсивний розвиток банків, який характеризують розширення спектра банківських послуг і глобалізація банківської діяльності. Одним з проявів глобалізації національних комерційних банків є освоєння нових регіонів за кордоном.

По-четверте, система повинна забезпечувати диференціацію загального й інтеграцію одиничних ризиків. З нашої точки зору, повинен бути забезпечений перехід від загальних ризиків до одиничних і навпаки. Це життєво необхідно, оскільки при збільшенні обсягів і видів банківських продуктів та послуг спостерігаються тенденції до зростання кількості одиничних банківських ризиків, проте процеси управління загальним банківським ризиком можуть, але не повинні розростатися до нескінченності. Остання вимога зумовлює формування ієрархічної системи банківських ризиків, які впливають на діяльність кредитної установи.

Виходячи із суті сукупного ризику, ієрархічна система повинна мати щонайменше три рівні: загального ризику, часткових ризиків, одиничних ризиків. Наявність декількох ієрархічних рівнів забезпечить поступальний відбір найзначніших ризиків як вплив внутрішнього аудиту. Так, для управління ризиком необхідно розуміти види і ступінь небезпеки часткових і одиничних ризиків, з якими стикаються кредитні організації [8].

Тільки сукупність вимог сприяє ефективному управлінню загальним ризиком. Вимоги настільки щільно між собою пов'язані, що нехтування однією з них зразу ж негативно позначається на інших, підвищуючи імідж внутрішнього аудиту, і призводить до фінансових втрат банку.

Банківські ризики мають декілька рівнів: загальний ризик; три рівні часткових ризиків, одиничні ризики [7].

Висновки з проведеного дослідження. Для оптимального виконання внутрішнім аудитом своїх завдань необхідно дотримуватися базового принципу корпоративного управління – чітко розподіляти повноваження між радою директорів і правлінням банку. Крім того, багатогранність категорій ризику об'єктивно зумовлює необхідність системи внутрішнього аудиту. Банк може розробити систему внутрішнього аудиту за функціональним принципом, за підрозділами або змішану. Незалежно від принципу формування служби внутрішнього аудиту вона повинна охоплювати кожну категорію часткових ризиків і відповідати основним вимогам управління ризиками. Наукова новизна результатів дослідження – набуло подальшого розвитку визначення поняття «аудит кредитних операцій банку» шляхом врахування останніх змін як на законодавчому рівні, так і в економічній теорії стосовно сутності аудиту банків, сутності кредитних операцій банку, а також шляхом урахування мети користувачів результатів досліджуваного напряму аудиту.

Бібліографічний список

1. Використання результатів роботи внутрішнього аудитора : Міжнародний стандарт аудиту 610 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minin.gov.ua.
2. Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ, затверджено розпорядженням Держкомісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.09.2005 р. № 4660 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.

3. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України : Постанова Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

4. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України: Постанова Правління НБУ від 20.03.98 р. № 114 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

5. Сайт НБУ Статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

6. Белова І. В. Організація контролю в банку : [навч. посібник] / І. В. Белова. – Суми : Університетська книга, 2009. – С. 161-162.

7. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у банках: методологія і практика / Л. М. Кіндрацька. – К. : КНЕУ, 2002. – 286 с.

8. Фаррахов І. Т. Оценка величины риска банковских портфелей / И. Т. Фаррахов. – М., 2006. – 15 с.

Анотація

Уточнено сутність та зміст технології банківського аудиту. Обґрунтовано особливості технології аудиту кредитних операцій банку, а також важливість функції аудиту як незалежної форми контролю за здійсненням прибуткової фінансово-господарської діяльності банків у сучасних умовах фінансової кризи. Визначено напрями вдосконалення системи внутрішнього аудиту та контролю в банках України, а також сучасні підходи в розвитку внутрішнього аудиту з урахуванням міжнародного досвіду. Зроблено порівняльний аналіз внутрішнього аудиту і контролю банку. Розглянуто основи ризик-орієнтованого підходу в діяльності внутрішніх аудиторів. Досліджено особливості внутрішнього аудиту в діяльності банків України.

Ключові слова: аудит, контроль, банк, Положення НБУ, ефективність.

Аннотация

Уточнены сущность и содержание технологии банковского аудита. Обоснованы особенности технологии аудита кредитных операций банка, а также важность функции аудита как независимой формы контроля за осуществлением прибыльной финансово-хозяйственной деятельности банков в современных условиях финансового кризиса. Определены направления совершенствования системы внутреннего аудита и контроля в банках Украины, а также современные подходы в развитии внутреннего аудита с учетом международного опыта. Проведено сравнительный анализ внутреннего аудита и контроля банка. Рассмотрены основы риск-ориентированного подхода в деятельности внутренних аудиторов. Исследованы особенности внутреннего аудита в деятельности банков Украины.

Ключевые слова: аудит, контроль, банк, Положения НБУ, эффективность.

Annotation

The essence and content of technology banking audit. Grounded technology features audit credit transactions and the importance of the audit function as an independent form of monitoring of the lucrative financial activities of banks in the current financial crisis. The ways of improvement of internal audit and control of banks in Ukraine, as well as new approaches in the development of internal audit based on international experience. The comparative analysis of internal audit and control of the bank. The basic aspects of risk-oriented approach to the internal auditors. The features of the internal audit of banks of Ukraine.

Key words: audit, control, bank, Bank Regulation, efficiency.